

גליה צבר (2009). "לא באנו להישאר" - מהגרי עבודה, מאפריקה לישראל ובחזרה מאפשר לנו הצצה מרתקת אל עולם נסתר מהעין הציבורית: מהגרי עבודה מאפריקה שחיו בשולי השוליים של החברה הישראלית במשך שנות התשעים והאלפיים. הספר מביא את סיפורי ההגירה של מהגרים אפריקנים, שהגיעו לארץ החל מסוף שנות השמונים בתקווה לכנות עתיד טוב יותר להם ולמשפחותיהם. רובם הגיעו כצליינים או כתיירים, ולאחר שפג תוקף האשרה (ויזה) שלהם הפכו לשוהים בלתי-חוקיים ולעובדים בלתי-מתועדים. המסע שלהם לישראל היה כרוך בהוצאות כספיות גבוהות שמימנה המשפחה המורחבת. קלות הכניסה, שכר גבוה וקיומה של קהילה של אפריקנים "ותיקים" היו הכוחות שמשכו אפריקנים להגיע לישראל. תוך איסוף סיפורי חיים באמצעות ראיונות עומק עם מהגרים ותצפית משתתפת באירועים משפחתיים ובפעילויות קהילתיות, החוקרת מנתחת את התהליכים החברתיים שעיצבו את קהילת האפריקנים בישראל ואת החיים כזרים ו"בלתי-חוקיים" בתוך הקשר קיומי שברירי ומשתנה תדיר.

רבקה רייכמן*

הספר "לא באנו להישאר" - מהגרי עבודה, מאפריקה לישראל ובחזרה מאפשר לנו הצצה מרתקת אל עולם נסתר מהעין הציבורית: מהגרי עבודה מאפריקה שחיו בשולי השוליים של החברה הישראלית במשך שנות התשעים והאלפיים. הספר מביא את סיפורי ההגירה של מהגרים אפריקנים, שהגיעו לארץ החל מסוף שנות השמונים בתקווה לכנות עתיד טוב יותר להם ולמשפחותיהם. רובם הגיעו כצליינים או כתיירים, ולאחר שפג תוקף האשרה (ויזה) שלהם הפכו לשוהים בלתי-חוקיים ולעובדים בלתי-מתועדים. המסע שלהם לישראל היה כרוך בהוצאות כספיות גבוהות שמימנה המשפחה המורחבת. קלות הכניסה, שכר גבוה וקיומה של קהילה של אפריקנים "ותיקים" היו הכוחות שמשכו אפריקנים להגיע לישראל. תוך איסוף סיפורי חיים באמצעות ראיונות עומק עם מהגרים ותצפית משתתפת באירועים משפחתיים ובפעילויות קהילתיות, החוקרת מנתחת את התהליכים החברתיים שעיצבו את קהילת האפריקנים בישראל ואת החיים כזרים ו"בלתי-חוקיים" בתוך הקשר קיומי שברירי ומשתנה תדיר.

הספר מחולק לארבעה שערים. **השער הראשון** פורש בפני הקורא סיקור קצר על מיסוד התופעה של הגירה לצורכי עבודה בישראל, תופעה שהתפתחה מתחילת שנות התשעים כתופעה מזערית (פחות מאחוז אחד מכוח העבודה), אך צמחה לממדים גדולים (עשרה אחוזים מכוח העבודה) לקראת תחילת המאה ה-21. הפרקים בתוך **השער השני** מקרבים אותנו לעולם היום-יום של מהגרי העבודה האפריקנים, אל סיפורי ההגעה וההסתגלות, וחושפים לפנינו את היחסים עם המשפחה המורחבת שנשארה באפריקה ותומכת בגידול הילדים של המהגרים, ואת המתחים הנובעים מיחסי המחויבות והתלות בין המהגרים לכני משפחותיהם בארץ המוצא על רקע של משלוחי כספים. שער זה חושף בפנינו את המנגנונים להתמודדות עם המצב של שוליות תמידית הן ברמת הפרט והן ברמת הקהילה, ואת היחס שהם נתקלים בו מצד הסובבים אותם, מוסדות חברתיים למיניהם והחברה בכללותה.

הפיכת מהגרי העבודה ל"שקופים" בעיני הרשויות, בכל מה שקשור לסיפוק צורכיהם המיוחדים כמהגרי עבודה וכבעלי משפחות, פתחה ליוזמות ולהתארגנות ברפוסים

* הכותבת היא פרופסור חבר בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה. היא פרסמה (יחד עם ד"ר א' קמפ) את הספר **עובדים וזרים: הכלכלה הפוליטית של הגירת עבודה בישראל (2008)**, בהוצאת מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

קהילתיים. הללו כללו מגוון רחב של התאגדויות המושתתות על תרבות ועל ערכים הקשורים לארץ המוצא, כגון ארגונים אתניים ולאומיים, מועדונים חברתיים, גני ילדים וכנסיות. רשת ענפה זו של התארגנויות מגלמת מעין אסטרטגיה של הישרדות הנהוגה בידי אותם מהגרי עבודה, שנוכחותם בעיני הרשויות מובאת בחשבון בעיקר בתחומי שוק העבודה ולצורכי מעצר וגירוש. אחד מן המאפיינים הבולטים של הפעילות הקהילתית הייתה הפעילות הדתית והאתרים המוסדיים שבהם התרחשה פעילות זאת. כנסיות המהגרים בישראל שהוקמו על ידיהם ועבורם עיצבו "מרחבים של שייכות" (sites of belonging), שבהם זכו מהגרים "שקופים" לנוכחות ציבורית כלשהי. אופי זה של הכנסיות כמרחב של שייכות בא לידי ביטוי בכך שמהגרים הרבו להגדיר את פעילותם הקהילתית בכנסייה לא רק כמחסה פיזי ורוחני מפני אימת הגירוש, אלא גם כפיצוי על אובדן הכבוד העצמי הכרוך בהיותם "בלתי-חוקיים". במילים של רוזי (מהגרת): "שם [בכנסייה] אני שייכת, שם זה שלי, שם אני מתפללת ומקבלת כוח להמשיך... שם מכירים אותי בשמי המלא, מכירים את משפחתי, מכירים בי ובמה שאני... שם אני לא סתם רוזי העוזרת" (עמ' 52). מהראיונות עם המהגרים אנו לומדים על עולם הכנסייה אשר סיפק להם כלים להעצמה (empowerment) אישית ולגיבוש זהות קהילתית. במרחב הכנסייתי חדלו המהגרים להיות "זרים" או שב"חים (שוהים בלתי-חוקיים), ויכלו לאשר ולאשרר מחדש את השתייכותם למשפחת ה"נצרות" הרחבה, ובו בזמן לקהילת תמיכה קונקרטיית מאוד, קהילת מהגרי העבודה האפריקנים. פעילותם של הארגונים האתניים והלאומיים יצרה דפוס של חיי קהילה לרגע, לצד תחושה של יציבות ושל השתקעות.

מה נותר מכל זה לאחר שנת 2002, עם תחילת מדיניות הגירוש? מעט מאוד. כך, החוקרת מוצאת את עצמה כותבת ספר על משהו שהיה ואיננו עוד. חלק לא מבוטל מן הכנסיות שהקימו המהגרים נסגרו, אלו שנשארו פעילות איבדו את חלק הארי מקהלן. על קריסתה של הקהילה אנו לומדים מהפרקים **שבשער השלישי**, העוסק באופן שבו השפיע הגירוש על המרקם החברתי של הקהילה ועל אנשיה. מתוך הבנת תפקידן המרכזי של רשתות והתארגנויות קהילתיות ושל משפחות בחיי המהגרים הבלתי-מתועדים, כוונה פעילות המשטרה לא רק לפרטים אלא לפירוק הקהילות עצמן. פעילות משטרתית ומודיעינית ענפה הוקדשה לאיתורם ולגירושם של מנהיגי הקהילות. מארב ופשיטה על תחבורה ציבורית, על רחובות, על מקומות עבודה, על התכנסויות קהילתיות, פשיטות בכנסיות, במקומות בילוי וכן בבתים פרטיים, כל אלה הפכו למחזה יום-יומי. השער השלישי מתעד את ההתמודדות עם הגירוש, ומעלה על הכתב את הפרשנויות ואת האסטרטגיות שאימצו המהגרים כדי להתמודד עם הפחד מהגירוש.

השער הרביעי עוסק במהגרים גאנאים שחזרו לגאנה, ומספר על ההתמודדות עם החזרה: המפגש עם הילדים שנשארו עם המשפחה המורחבת, ולאחר נתק של שנים הפכו להיות מעין

זרים; ההתמודדות עם הבושה שחשים חלק מהם, אשר חזרו במעמד של "בוגה לוזר" (מהגר שחזר הביתה ללא כסף); והקושי להסתגל מחדש לארץ המוצא, שהיא כל כך שונה מישראל (במכלול ההזדמנויות, בערכים וכדומה). שער זה מגלה "שסיטואציית ההגירה אינה מסתיימת בהכרח עם החזרה לנמל הבית, אבל רבות מהשפעותיה מתגלות רק אז" (עמ' 30). הפרקים של השער הרביעי תורמים תרומה חשובה להבנת התופעה של מהגרים החוזרים לארץ המוצא.

לסיכום, מדובר בספר חשוב ומעניין, המסרטט את התופעה של הגירת עבודה מ"למטה", מהפרספקטיבה של המהגרים עצמם, החווים את היום-יום המנוכר ואת היחס המדיר מצד מוסדות המדינה. הספר מתעד גם את הרוטיניזציה של השוליות המתמדת בצל "המלכודת של הכסף". תרומה נוספת וחשובה של הספר היא הניתוח המגדרי המעניין המובא על ידי החוקרת על חוויית ההגירה כביוגרפיה נשית קולקטיבית, הנבדלת מזו של עמיתיהן הגברים. לנשים תפקיד מרכזי בתהליך הבנייתה של הקהילה האפריקנית בישראל, בעיקר בכנסיות, שם הן זוכות להעצמה אישית משמעותית ביותר. חוויית ההגירה גם משנה קמעה את התפיסה המסורתית של תפקידי מגדר בקרב משפחות אפריקניות בישראל. שינוי זה מעניק לנשים אוטונומיה חלקית ואפשרות של משא ומתן על מעמדם ועל זכויותיהן.

"עובדים זרים ללא רישיון, שחורים בחברה לבנה ונוצרים במדינה יהודית", מהגרי עבודה מאפריקה הם "הזר האולטימטיבי" בחברה הישראלית ("אני שחור, אני נוצרי ואני לא שייך לכאן", מדברי ג'ון, עמ' 52). הספר של צבר הופך להיות רלוונטי ביותר לנוכח חידוש מדיניות הגירוש של הממשלה (הקמת יחידת האכיפה החדשה של רשות האוכלוסין, ההגירה ומעברי הגבול של משרד הפנים - יחידת "עוז") ויחסה המדיר והלא-הומני כלפי אלפי הפליטים המגיעים מאפריקה, במיוחד מחבל דרפור. הספר של צבר, העוסק בשולי השוליים של החברה, מסייע לנו לא רק להבין את ההתהוות של קהילות אתניות חדשות בחברה הישראלית, אלא גם, כפי שצבר טוענת, "להתבונן במרכז ולראות את האופן בו אנו מתייחסים אל האחר ולראות את עצמנו מנקודת מבטו של האחר" (עמ' 26).